

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ З МНОЖИННІСТЮ ОСІБ В РИМСЬКОМУ ПРАВІ

Трут Д.В.

Національна академія внутрішніх справ

Проведено дослідження цивільно-правових зобов'язань з множинністю осіб в римському праві. Проаналізовано часткові, солідарні та корреальні зобов'язання. Здійснено розмежування корреальних та солідарних зобов'язань за римським правом.

Проведено исследование гражданско-правовых обязательств с множественностью лиц в римском праве. Проанализированы долевы́е, солидарные и корреляльные обязательства. Осуществлено разграничение корреляльных и солидарных обязательств в римском праве.

The research of civil obligations with multiplicity of persons in Roman law. Analyses of partial, joint and several obligations. Done distinction between correal obligations – on the one hand and joint and several obligations – on the other hand under Roman law.

Ключові слова: часткові зобов'язання, солідарні зобов'язання, корреальні зобов'язання, *litis contestation*.

Зобов'язання з множинністю осіб у сучасному вигляді сформувалися у результаті їх тривалої еволюції шляхом удосконалення правових форм в законодавствах передових правопорядків минулого [8, 702]. Такі зобов'язання були відомі ще римському праву і поділялися на часткові, корреальні та солідарні. Римляни розмежовували також й активну та пасивну множинність.

Однак недостатньо дослідженими залишаються різновиди цивільно-правових зобов'язань з множинністю осіб в римському праві, які мали вплив на розвиток та законодавче закріплення вказаних правовідносин зобов'язального типу в сучасних правових системах світу.

Таким чином, *метою* цієї статті є з'ясування та дослідження поняття та особливостей виконання часткових, корреальних та солідарних зобов'язань в римському праві. При цьому, особливу увагу слід приділити питанню розмежування солідарних та корреальних зобов'язань.

Загалом, окреслені питання вивчали такі відомі вчені, як: Ю. Барон, Д.Д. Гримм, Г. Дернбург, Д.В. Дождев, Н. Дювернуа, І.Б. Новицький, Ф.К. Савіньї та інші.

З теоретичної точки зору в римському праві проблем з виділенням часткової множинності не було: якщо предмет зобов'язання був подільний, то зобов'язання в цілому поділялось між декількома суб'єктами. Як приклад, І.Б. Новицький зазначає, що джерела, а саме Кодекс Юстиніана, а ще раніше Павел (D.10. 2.25. 9. 13) зводять це правило до законів XII таблиць. *Ex lege XII tabularum aes alienum hereditarium... pro portionibus... ipso iure divisum* (C. 2. 3.26) – відповідно до законів XII таблиць спадкові борги діляться автоматично на частки [11, 264]. Тому ж принципу відповідає й часткова відповідальність.

Серйозну складність, а також полеміку серед науковців викликали намагання дати відповідь на питання розмежування корреальних і солідарних зобов'язань, або як називають деякі вчені останні - «тільки солідарні» [11, 102].

Солідарне зобов'язання (в звуженому сенсі по відношенню до сучасного розуміння солідарності) мало місце тоді, коли задоволення, отримане кредитором від одного з сукупних боржників або одним з сукупних кредиторів від боржника, погашало зобов'язання [9, с. 188].

Корреальне зобов'язання мало місце, коли пред'явлення позову (*litis contestation*) кредитором до одного з сукупних боржників або одним з сукупних кредиторів до боржника погашало зобов'язання [11, 263-264]. Так, Д.В. Дождев вказує, що солідарні зобов'язання, які припинялись в наслідок *litis contestation* (в результаті подання позову і порушення справи, процесу), називались корреальними (від «*reus*» - відповідач) [6, 445].

Таким чином, суть *корреальних зобов'язань* полягала в тому, що кредитор мав право вибрати лише одного боржника і вимагати від нього виконати зобов'язання в цілому в межах пред'явленого позову. Вибір боржника, до якого кредитор пред'являв позов, звільняв від виконання зобов'язання інших боржників, навіть тоді, коли боржник не зміг виконати зобов'язання в цілому. Право стягнути недоотримане з інших боржників втрачалось. І навпаки, при активній множинності, позов одного з кредиторів до боржника виключав право іншого вимагати виконання зобов'язання.

Такий вплив *litis contestation* на суть корреальних зобов'язань пояснює Г. Дернбург та вказує, що мало місце побоювання про можливість подвійного стягнення того ж об'єкту, замість однієї сплати зі сторони того або іншого боржника [9, 186]. В світлі сказаного, деякі вчені називають корреальні зобов'язання «суб'єктно-альтернативними» [2, 638].

Цю позицію критикує Н. Дювернуа, який вказує, що корреалітет є таке зіставлення зобов'язань, або зобов'язаних осіб, яке існує до позову, яке передуює позову, яке позовом дозволяється, і, як таке, воно зовсім не визначається з однієї лише процесуальної точки зору. Єдність зобов'язання (при корреальності) є саме те, що відрізняє корреальність від солідарності [7, 22, 26].

Цієї ж думки притримується Ю. Барон, який вказує, що корреальне зобов'язання визнали одним зобов'язанням з декількома суб'єктами, «тільки солідарне» – декількома зобов'язаннями, направленними на один і той же предмет [2, 636-637].

Окрім того, відмінною ознакою корреальних зобов'язань від солідарних є та, що останні виникають на основі закону, а також внаслідок вчинення спільно декількома особами шкоди (делікту).

І.Б. Новицький вказує, що в таких випадках наступала кумулятивна цивільно-правова відповідальність: у випадках деліктів, що мали штрафний характер (наприклад, у випадках скоєння злочину), відбувалося множення зобов'язання, де зобов'язання в цілому повинен був виконати кожен з сукупних боржників. Наприклад, якщо кілька чоловіків вбили раба, то за законом Аквілія (в ньому йшлося: те, що один сплатив за законом Аквілія, не звільняє іншого, оскільки мова йде про штраф, про покарання (D. 9. 2. 11. 2) майнову відповідальність ніс кожен з співучасників. В інших деліктних зобов'язаннях, що не носили штрафного характеру, наступала відповідальність не за принципом множення відповідальності співучасників, а солідарна [11, 263-264].

Ю. Барон не зовсім погоджується з даною думкою і вказує, що боржники повинні були сплатити кожен повністю лише штраф, а зобов'язання з відшкодування збитків було «тільки солідарним» [2, 633].

Г. Дербург вказує, що істина посередині, залежно від випадку і обставин [9, с. 187-188]. Порядок і принцип виконання солідарного зобов'язання був такий же як і корреальних – *in solidum*. З сказаного випливає додаткова відмінна ознака – в солідарних зобов'язаннях за римським правом (на відмінну від корреальних) множинність могла бути лише на стороні боржника.

Д.Д. Гримм наводить ще одну відмінність солідарних зобов'язань від корреальних. Солідарні зобов'язання не припинялись щодо інших учасників внаслідок новачії або зречення, здійсненого одним тільки кредитором або щодо одного тільки боржника; так само пред'явлення позову одним кредитором або проти одного боржника не припиняє зобов'язання по відношенню до інших учасників [5, 198].

В свою чергу, такий відомий вчений як Ф.К. Савінії не намагався розмежовувати солідарні і корреальні зобов'язання, вказуючи на те, що, окрім часткових, існують корреальні та інші сукупні зобов'язання, при цьому і ті й інші повинні виконуватись «*in solidum*» [12, 98-99].

Згодом різниця між солідарними і корреальними зобов'язаннями була усунена реформою Юстиніана, якою були залишені в дії солідарні зобов'язання в їх розумінні, близькому до існуючого зараз. Від поділу зобов'язань на корреальні і солідарні з плином часу остаточно відмовились.

Деякі німецькі науковці вказують, що праці присвячені пошуку відмінностей між корреальними зобов'язаннями і солідарними, де нібито існує лише одне зобов'язання з декількома суб'єктивними відносинами, і інших випадків, де існує два зобов'язання, залишились без практичного значення і призвело лише до надмірних тонкостей і крайніх плутанин [4, 228].

Р. Зімерман також ставить дуже критично до дослідження питання розмежування солідарних і корреальних зобов'язань і вказує, що на сьогоднішній день потрібно уникати теоретизації в термінах «солідарність» і «корреальність», не лише тому що останнє поняття своє віджило, але й тому що це буде повністю неісторичне дослідження. Римські юристи не знали такої термінології, яку застосовуємо ми і не піддавали її такому абстрактному аналізу для пізнання природи випадків множинності осіб [13, 129].

Сучасної ж правової регламентації множинності осіб в цивільно-правових зобов'язаннях набула з прийняттям Французького цивільного кодексу та Німецького цивільного уложення.

Щодо самої природи корреальних зобов'язань, то слід відзначити, що Ф.К. Савінії аналізує корреальні зобов'язання не лише через призму *litis contestation*, а й вказує підстави їх виникнення, ознаки, особливості виконання. Говорячи про *підстави виникнення*, автор вказує, що без волі осіб корреальні зобов'язання мають місце лише в одному випадку, коли зобов'язання саме по собі неподільне, і то лише по відношенню до сукупних боржників (як пасивне корреальне зобов'язання). Воля ж суб'єктів при цьому могла мати місце в межах правочину (договір, заповіт, тощо) [12, 101].

Д.Д. Гримм також вказує, що підставами виникнення корреального зобов'язання були договір і заповідальне розпорядження. У Римі головною формою укладення корреальних зобов'язань служила стипуляція (кілька кредиторів одночасно запитували боржника: *spondesne dare*, і він відповідав: *spondeo*, або кредитор запитував підряд декількох боржників: *spondesne dare*, *spondesne sare*, і після цього всі разом відповідали *spondeo*). Внаслідок цього співкредитори називалися *duo* або *plures rei stipulandi*, а співборжники - *duo* або *plures rei promittendi* [5, 197]. При цьому, слід звернути увагу, що жоден автор не називає однією з підстав виникнення корреальності – закон, або як наслідок делікту.

Так, І.А. Покровський наводить наступний приклад *причин виникнення* корреальних зобов'язань. Два брати ведуть нероздільне господарство; я звертаюся до них з проханням дати мені в борг; вони згодні, але попереджують, що до часу настання терміну платежу кому-небудь з них доведеться поїхати у справах, але кому саме - ще не знають; зважаючи на це вони бажали б виступити як співкредитори в описаному сенсі. Так само, можливе подібне ж бажання і з боку

декількох боржників: у нашому прикладі брати просять у мене в борг, і я згоден, але лише з тією умовою, щоб я міг стягувати борг з будь-якого з них [10, 404].

Корреальність зобов'язання, як зазначав Ф.К. Савінії, мала два *правила*:

1) будь-який кредитор має право вимагати від спільного боржника повного виконання, а будь-який боржник повинен відповідати перед спільним кредитором в повній мірі;

2) виконання одному кредитору погашає вимоги всіх інших, не залежні від того, буде це виконання примусове чи добровільне і навпаки, кожен з боржників може задовольнити з своєї сторони борг всіх решта або ж задоволення може бути здійснене кожним боржником по частинам [12, 112-113].

Що ж стосувалося *механізму виконання* корреального зобов'язання до пред'явлення позову (*litis contestation*), то в будь-якому випадку суб'єкти на стороні боржника чи кредитора повинні були здійснювати свої права і обов'язки «*in solidum*».

Порядок ж такого виконання не мав ніякого значення - чи сторони домовились про виконання частинами, чи лише одним з боржників або одному з кредиторів – це була їхня особиста справа в межах наведених Ф.К. Савінії правил. Якщо зобов'язання було виконане в позасудовий спосіб (без *litis contestation*) одному з кредиторів, то право інших погашалось. Точно так само як і між спільним кредитором і одним із багатьох боржників, виконання звільняло інших боржників.

Що ж до *інших способів припинення* корреального зобов'язання, окрім виконання, то науковці зазначають наступне. Не тільки платіж, але (і акти, які мають з ним рівне значення), *acceptilatio*, *novatio*, *litis contestation*, *culpa*, переривання позовної давності – здійснюють той же вплив на всіх *correi*, хоча походять від одного з них [2, 637]. До прикладу, новація, яка здійснена одним із кредиторів з спільним боржником, погашає борг і для інших кредиторів. Таку ж дію виконує новація і між спільним кредитором і одним з багатьох боржників [12, 115]. Але дане правило діяло не у всіх випадках.

Не прирівнювались виконанню наступні випадки. *По-перше*, *confusio*, коли це мало місце внаслідок того, що кредитор робиться спадкоємцем, або одного з корреальних боржників і коли інші корреальні боржники все ж залишалися зобов'язаними щодо виконання зобов'язання, або спадкоємцями одного спільного боржника і коли він визнавався боржником своїх колишніх співкредиторів [1, 36-37].

Іншими словами, як зазначає Б. Віндштейн, у зв'язку з злиттям кредитора і боржника в одну особу, з зобов'язання вибуває тільки остання, тоді як для всіх інших осіб, що беруть участь в зобов'язанні, воно залишається в силі [3, 110].

По-друге, *actum de non petendo* (угода про невисування вимоги, або відмова від права вимоги), дія якої поширювалась щодо звільнення від зобов'язання тільки осіб, які його заключили, але не на інших корреальних кредиторів, або боржників, за якими, навпаки, залишалось як право вимоги виконання зобов'язання, так і обов'язок здійснити задоволення за зобов'язанням. За прострочення виконання корреального зобов'язання кожен боржник, за римським правом, повинен був нести відповідальність тільки за себе, як і кожен з них повинен був відповідати тільки за свої *dolus* або *culpa*, але не за інших боржників [1, 36-37].

Оскільки вказані два випадки ставили під сумнів єдність корреального зобов'язання, то німецькі вчені встановили різницю між «об'єктивним складом» і «суб'єктивними відносинами» корреального зобов'язання, стверджуючи, що ті факти, які торкаються об'єктивного складу самого зобов'язання, корисні для всіх *correi*, а ті, які впливають лише на особу одного з них, не торкаючись складу самого зобов'язання, можуть бути корисними або шкідливими виключно для неї однієї [2, 637; 7, 12].

Іншими словами, корреальне зобов'язання єдине в своєму «об'єктивному складі», маючи при цьому «різні суб'єктивні відносини» [9, 185]. Однак, така позиція справедливо підпала під серйозну критику з боку інших науковців.

У випадку корреальної активної множинності, кредитор, що отримав виконання, за загальним правилом не був зобов'язаний передати частину отриманого іншому кредитору, але таке могло мати місце, наприклад, у випадку укладання договору декількома суб'єктами товариства з третьою особою. Не мав право звернутись до інших зі зворотною вимогою (регресом) і боржник, що виконав зобов'язання повністю при пасивній множинності, якщо інше не випливало з правовідносин між боржниками (якщо про інше не домовились боржники). Хоча існує думка, що в такому випадку боржник, що виконав зобов'язання повністю, мав право вимагати в кредитора цесії проти інших корреальних боржників [1, 628].

Зважаючи на вищевикладене, можна зробити наступні висновки. Часткові, солідарні та корреальні зобов'язання в римському праві були різновидом цивільно-правових зобов'язань з множинністю осіб. В свою чергу, солідарні та корреальні зобов'язання повинні були виконуватись *in solidum*. Солідарні зобов'язання виникали на підставі закону або внаслідок вчинення делікту, корреальні ж, в свою чергу, – на підставі договору або заповіту. За корреальними зобов'язаннями звернення з позовом до одного з боржників звільняло всіх решта від зобов'язання. За солідарними зобов'язаннями лише виконання зобов'язання одним із боржників звільняло всіх інших.

В корреальних зобов'язаннях кожен боржник відповідав перед кредитором в повній мірі, а кредитор був вправі звернутися з позовом до будь-якого боржника, однак таке звернення звільняло інших. Що стосується порядку виконання корреального зобов'язання до звернення з позовом (добровільне виконання), то кредитору було байдуже хто в якому порядку і в якій мірі виконає зобов'язання, адже його цікавив лише результат.

Література

1. Анненков К. Система русского гражданского права. Права обязательственные. Т. 3 / К. Анненков. – 2-е изд., пересмотр. и доп. – С.-Пб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1901. – 495 с.
2. Барон Юлиус. Система римского гражданского права: В 6 кн. / Ассоциация Юридический центр / Юлиус Барон. - СПб.: Издательство Р.Асланова "Юридический центр Пресс", 2005. – 1100 с.
3. Виндшейн Б. Об обязательствах по римскому праву: Пер. с нем. / Под ред. и с примеч. А.Б. Думашевского / Б. Виндштейн – СПб, 1875 – 593 с.
4. Гражданское право Германии: Перевод с немецкого / Бернгефт Ф., проф. Рост. ун-та, Колер И., проф. Берл. ун-та; Под ред.: В.М. Нечаев. – С.-Пб.: Сенат. Тип., 1910. – 407 с.
5. Гримм Д.Д. Лекции по догме римского права / Д.Д. Гримм. – М.: Издательство "Зерцало", 2003. - 496 с.
6. Дождев. Д.В. Римское частное право. / Д.В. Дождев. М.: Инфра-М, Норма, 2003. – 784 с.
7. Дювернуа Н. Основная форма корреального обязательства: Историко-юридическое и критическое исследование по римскому праву / Н. Дювернуа. – Ярославль: Тип. Губ. правл., 1874. – 272 с.
8. Майданик Р.А. Аномалії в цивільному праві України [Текст]: навч.-практ. посіб. для студ. юрид. ф-ту / Р.А. Майданик [та ін.]; за ред. д-ра юрид. наук, проф. Р.А. Майданика; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Юрид. ф-т, Каф. цивіл. права. - 2-ге вид., переробл. та допов. - К.: Юстініан, 2010. - 1007 с.
9. Пандекты: Перевод с немецкого. Общая часть. Т. 1 / Дернбург Г.; Под ред. : П. Соколовский; Пер.: Г. Фон Рехенберг. – М.: Унив. тип., 1906. – 481 с.
10. Покровский И. А. История римского права / А. Д. Рудоквас (вступ. ст., пер. с лат., науч. ред. и примеч.). - Изд. испр., с изм. — СПб.: Изд.-торговый дом «Летний Сад», 1999. – 533 с.
11. Римское частное право: Учебник / [Под ред. И.Б. Новицкого, И.С. Перетерского]. М.: Юристъ., 2004. – 314 с.
12. Савиньи Ф.К. Обязательственное право: Перевод с немецкого / Ф.К. Савиньи; Пер.: Н. Мандро, В. Фукс. – М.: Тип. А.В. Кудрявцевой, 1876. – 610 с.
13. Zimmermann R. The Law of Obligations : Roman Foundations of the Civilian Tradition / R. Zimmermann. – New York : Oxford University Press, 1996, 1312 p.